

ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ И АКТИВНОСТ НА СТУДЕНТИТЕ – МЕЖДУ ФОРМАЛНОТО И НЕФОРМАЛНОТО (ВЪВ И ИЗВЪН АУДИТОРИЯ) – ПЕДАГОГИЧЕСКИ ПАРАЛЕЛИ И ПРОЕКЦИИ

Доц. д-р Владислав Господинов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията има за цел да представи резултати от изследване със студенти, посветено на връзките и зависимостите между формалното и неформалното образование. На основата на изследването се очертават пресечни точки и взаимно допълване и разминавания и дефицити; генезисът на гражданската култура при изследваните; предизвикателствата пред гражданското образование и възпитание и свързаността между формалното и неформалното образование, в т.ч. с фокус към реална гражданска активност на студентите.

Ключови думи: гражданско възпитание и образование; активност; студенти; формално и неформално образование

Обосновка на изследването

Образованието, възпитанието и обучението, често определяни като основна и извечна характеристика на обществото, ключов механизъм за предаване опита от поколение на поколение и неговото развитие, е своеобразен инструмент за личностно и социално инженерство, който при съответни условия е в състояние да осигури устойчиво развитие, но заедно с това и промяна. Както посочва борецът за свобода и граждански права Нелсън Мандела: „Образованието е най-мощното оръжие, което може да се използва, за да се промени светът“. В този смисъл, не прави изключение и сферата на гражданското общество, в условията на която индивидът, групи, общности трябва да бъдат подготвени, за да могат да заявяват и отстояват ефективно свои инициативи, позиции, интереси, идеали.

Гражданското възпитание и образование са сфера, в която се преплитат общочовешките ценности и контекстните приоритети на съвременните общности и общества. Традиционно асоциирани като процеси с дейността на образователните институции и специалисти, понастоящем те изживя-

ват своеобразен ренесанс, търсейки и приобщавайки към своите цели все по-широк кръг от хора, организации и участници. Една от посоките на това разширяване се проявява чрез разнообразието от измерения на свързаността между формалното и неформалното образование, при това на всички етапи и степени на функциониране на образователните системи и техните партньори (Strakova 2018). Студентската гражданска активност и образование са едно от тези измерения, което е изследвано доста по-слабо в сравнение с паралелните процеси и дейности в рамките на средното образование. Тази тенденция се засили особено след въвеждането на гражданското образование като учебен предмет в средното образование, за чието разработване (учебна програма) и ресурсно осигуряване (учебници и учебни помагала) бяха привлечени редица изследователи с устойчиви интереси и постижения в това поле – Л. Стракова, Р. Вълчев, Я. Рашева-Мерджанова, Пл. Макариев, Майя Грекова и др. Недостатъчното изследвания на студентската гражданска активност и образование контрастират с обстоятелството, че студентите са утрешните граждани и най-често биват идентифицирани и възприемани от обществото като носители, като „агенти на промяната“ (Gospodinov 2016).

Освен споменатото основанията гражданското възпитание и образование да бъде особено важна част от академичната подготовка на студентите във формален и неформален контекст и респективно да бъде засилено изследването им, е възможно да бъдат очертани по следния начин.

На първо място, както отбелязва Ст. Хесел, „Най-лошата позиция е безразличието, най-лошо е да си казвате: „Нищо не мога да направя, всеки да се оправя сам“. По този начин губите едно от основните качества, които правят човека човек – способността да се възмущавате и да заемате гражданска позиция“ (Hesel 2011, 21 – 22). Умението за заемане на ясна гражданска демократична позиция, като част от процеса на (само)усъвършенстване, би трябвало да бъде неразделна част от същността на човека, и особено на този, който носи призванието, но и отговорността да бъде агент на промяната.

На второ място, това е същността на университетската идея, иманентна част от която още със зараждането и оформянето ѝ е гражданската активност. Благодарение на тази активност става възможно утвърждаването на университетската идея. Дори „цялата история на който и да е университет може да бъде написана като история на неговата борба за автономия“ (Bojadžieva 1998, 50).

На трето място, настоящият модел на социално-икономическа и политическа организация на държавите и света е в криза, която вреди не само на хората, но и на планетата, намираща се на прага на екологичен колапс (Brzezinski 2004, Kissinger 2014, Krastev 2020). Така например в днешно време държавата се оттегля като субект, регулиращ икономическата сфера (и не само), като се освобождава чрез продажба или концесия на ключови сфери. В резултат от

това редовите граждани са оставени да разчитат единствено на своята активност и самоорганизация за противодействие и защита на интересите на обществото чрез гражданската си активност.

На четвърто място, трансформацията от свръхколективизъм, присъщ на времето почти до края на XX в., към другата крайност – преекспонирането на индивидуализма, достигащо до уподобяване на Бог (още Ницше пише: „Бог и мъртъв“; няма нужда от такъв, човекът заема мястото му) и атомизирането на обществото, води до унищожаване на солидарността в обществото и до нарастване на отчуждението и нарастване на конфликтите.

Посочването на основания за значимостта на гражданското възпитание и образование, породени от традиции, кризисни явления и др., може до продължи, но също така е не по-малко важно да се установи какви са възможностите на образователното пространство по отношение на гражданското образование и възпитание с оглед следване на традиции и преодоляване на кризисни процеси.

В сферата на средното образование дълго време след промените от 1989 г. гражданското образование присъстваше на експериментално ниво, т.е. като отделни инициативи, проектни начала, епизодични прояви и др. При силна необходимост, с оглед формирането на гражданска култура у хората в условията на демократично развитие и при остър дефицит от подобна подготовка. Но едва със Закона за предучилищното и училищното образование, влязъл в сила на 1 август 2016 г., и изработените след това стандарти и други нормативни документи, на учебници и учебни помагала в областта на гражданското образование държавата се ангажира с регулиране на процеса и утвърждаване на устойчива национална политика в тази сфера.

Респективно, това рефлектира и в сферата на висшето образование по посока подготовката на студентите чрез създаване на учебни дисциплини или актуализирането им (там, където ги е имало) от гледна точка нормативната рамка (основно т.нар. стандарти). В настоящото изследване като респонденти са привлечени студенти от педагогически специалности и профили, за които гражданското образование и активност са едновременно личностно значими и професионално неизбежни. Неслучайно педагогическите факултети у нас отделят специално внимание на подготовката на училищни и извънучилищни педагози и андрагози едновременно като личности с висок граждански морал и образование, от една страна, и специалисти с висок капацитет да поощряват и подпомагат гражданското развитие и участие на своите ученици или възпитаници, от друга страна. Така например във Факултета по педагогика на Софийския университет има учебни дисциплини, много от които с традиции, които поставят фокуса директно върху проблематиката. Например в специалност „Педагогика“ това са „Гражданско образование“, „Методика на обучението по философия и гражданско образование“ и други, които до-

пълват тази подготовка, като „Теория на възпитанието“, „Училищно законодателство“, „Социална педагогика“, „Приобщаващо образование“, „Антикорупционно образование“ (само тази от посочените, е със статут на избираема, а останалите са задължителни) и др. В учебния план на специалност „Неформално образование“ са включени също „Гражданско образование“, „Теория на възпитанието“, „Приобщаващо образование“, а също така „Обучение по обществени дисциплини и занимания по интереси“, избираемите „Образование по правата на човека и детето“, „Сравнително образование“, „Здравно и екологично образование“ и др. Разбира се, това е конкретен пример, без да изключва и сходни учебни дисциплини, които засягат проблематиката и най-вероятно съществуват в други факултети и департаменти на Университета.

Освен в аудитория Университетът предлага и други възможности, които са свързани предимно с инициативността на представители на академичната общност и реално са част от неформални образователни взаимодействия и гражданска активност, кореспондиращи с получаваните знания и ценностите, които биват формирани в аудитория. Примерите за това са немалко. Ето и основните сред тях:

- организиране на благотворителни прояви от страна на студентите по повод на големи празници като Рождество Христово, Баба Марта, Възкресение Христово, Денят на св. св. Кирил и Методий и др., когато учащите се изработват различни продукти – картички, украси, храни и др., които продават, а средствата даряват или закупуват необходими неща за социални институции. В някои случаи студентите сами финансират инициативата, като закупуват със собствени средства необходимите материали, а в други случаи това става с помощта на Студентския съвет.

- участие по собствена инициатива в дейността на социални и педагогически институции като продължение на практически насочени учебни дисциплини на терен. Това е като частично участие в някои дейности периодично или за определен период, изцяло – в зависимост от възможностите на съответната институция и тези на студента. Нерядко това допълнително включване на студентите има и развитие по посока на назначаването им на работна позиция.

- участие в проекта „Студентски практики“, в който партнират университетите, при което студенти проявяват и гражданска активност, включвайки се, особено когато става въпрос и за организации, чийто предмет на дейност е ориентиран към гражданското общество. В рамките на този проект студентите имат възможност с много ясен фокус, в зависимост от профила на организацията, да упражнят на терен овладени знания и формирани умения в аудитория и заедно с това да ги усъвършенстват и добавят нови при експертната подкрепа на ментор на място и академичен наставник – преподавател от висшето училище.

– участие в научноизследователски проекти – ежегодно преподаватели (но и студенти, благодарение на финансиране от Студентския съвет) инициират разработването на проект за изследване на актуална тема.

– участие в Програма „Еразъм+“ за академична мобилност. Особено практиките по тази програма са ориентирани към подпомагане решаването на значими социални проблеми чрез образователни дейности, доброволчество и др., за които е необходима гражданска активност и др.

Разбира се, тези дейности водят до формиране и/или усъвършенстване на определени качества и съответно умения, които са ценни за личността не само като бъдещ специалист, но и като редови активен гражданин. Така например като компоненти на демократичното гражданско образование Л. Стракова посочва „усвояване на умения и механизми за „непрекъснато сътрудничество“ с цел решаване на конфликтите“, „уважение на принципа за равенството и зачитане на многообразието на гледни точки, вярвания, убеждения“, „споделяне, толерантност, преценка на действията, основаващи се на морални стандарти, зачитане на правата и достойнството на всеки, равенство между половете“ и „преодоляване на политическото безразличие и антисоциална насоченост на членове на младежките общности“ (Strakova 2021, 95 – 96).

Методология и дизайн на изследването

С оглед на проучване актуалното състояние на горепосочените аспекти, свързани с гражданското образование и активност на студентите, бе създадена анкетна карта. Дизайнът ѝ като оформление и в съдържателен план включва следните компоненти:

– идентификация на институцията, от която е изследователят, провеждащ проучването, а именно СУ „Св. Климент Охридски“, Факултет по педагогика;

– обръщение към участниците, в което се представя целта на изследването: „Предложеното на вниманието ви изследване цели да проучи пътищата, по които се осъществява гражданското възпитание и образование, в т.ч. на пресечната точка между формалното и неформалното образование“, дава се гаранция за анонимността на лицата, включили се в изследването, оказана е технологията за попълване и предварително се изразява благодарност за отделеното време и за старанието;

– същинска част, която включва следния брой и вид въпроси (общо 14):

- два въпроса с 10-степенна скала (№ 1 и 2);
- два броя въпроси с частично затворен тип отговори (№ 3 и 9) – трябва да се довършат изречения, тип твърдения, чрез аргументация;
- един брой въпрос с отворен тип отговори (№ 6);
- пет броя въпроси с 5-степенната Ликертова скала (№ 4, 5, 7, 11, 13);
- четири броя въпроси с отворен тип отговори и Ликертова скала (№ 8, 10, 12, 14). Въпросите с Ликертовата скала осигуряват изключително висо-

ка наситеност с информация. Реално, всеки един от отговорите би могъл да бъде самостоятелен въпрос. Този тип въпроси дават сведения както за типа дейност, осъществявана от попълващите, но е посочено и в каква степен тя е изразена.

– демографска част, която включва специалност, курс, форма на обучение, пол и възраст (за последните две има възможност да не бъдат попълвани, но всички студенти са попълнили необходимата информация);

– повторна благодарност към участниците в анкетното проучване.

Анкетното проучване е проведено със студенти в края на академичната 2020/2021 г., 15 юни – 15 юли и в началото на академичната учебна 2021/2022 г., 01 – 10 септември. Поради невъзможност съществуващият софтуер да пресъздаде дизайна на въпросите от изследването и поради опасността да се накърни изследователският замисъл, беше изпратена бланката на анкетната карта във файл тип word, в който чрез цвят по избор студентите трябваше да маркират или изпишат отговора, който преценят. Изпратени са 51 анкетни карти (36 през първия период и 15 през втория), от които попълнени и върнати са 46. От тях 17 са от специалност „Неформално образование“ (6 човека от II курс, редовна форма на обучение, 5 човека от III курс, редовна форма на обучение, и 6 човека задочна форма на обучение), 19 студенти са от специалност „Педагогика“ (11 човека от II курс, редовна форма на обучение, и 8 човека задочна форма на обучение) и от специалност „Философия“, педагогически профил (10 човека задочна форма на обучение). Изследването е представително за всеки от изследваните курсове.

В съдържателен план въпросите в анкетата, на които се търси отговор в настоящото изследване, са следните: В каква степен се интересуват студентите от процесите, протичащи в гражданското общество и доколко заявеният интерес съвпада с реално активно участие в инициативи на гражданското общество?; Каква е мотивацията относно гражданската активност?; В какъв тип граждански инициативи най-често се включват студентите?; Какъв е приносът на различните фактори на социалната среда за формирането на студента като активен гражданин?; Кои са тримата най-значими човека, които са оказали влияние за формирането на студента като активен гражданин?; По какъв конкретен начин семейството е способствало за това формиране?; Как точно студентите формулират представата си за гражданското общество?; Дали са упражнили правото са на глас, респективно са проявили една от основните граждански активности на най-скоро проведените се избори в България?; Кои три предмета в училище и учебни дисциплини в университета имат най-значима роля за формирането на студентите като активни граждани?; По какъв начин студентите оценяват подготовката, която дава гражданското образование чрез учебния предмет в училище и в университета от гледна точка на усвояването на конкретни знания и формиране на конкретни качества?; В какви

дейности извън аудитория, които са израз на гражданска активност, вземат участие студентите?; Има ли личности от съвременността и/или от историята, които вдъхновяват студентите с гражданската си активност.

Резултати от проведеното изследване

По отношение на първия въпрос от анкетната карта, засягащ степента, в която се интересуват студентите от процесите, протичащи в гражданското общество, прави впечатление, че по 10-степенната скала най-много студенти са посочили цифрата 6 (27 човека, или 58,7%). Също така прави впечатление, че при специалност „Педагогика“ и специалност „Неформално образование“ доминират студентите, отбелязали цифри 6 и 5 съответно, докато при специалност „Философия“ 70% (7 човека) са посочили цифрата 7, а двама – цифрата 10. Разбира се, за това, вероятно допринасят два основни момента – запознаването с философски идеи, които залягат в основата на политически модели за управление на обществото, а също и обстоятелството, че академичната общност на специалността е един от основните двигатели на дисидентското движение в България и промените в годините около 1989 г. По отношение на степента на съответствие между интереса от процесите и активното участие в инициативи на гражданското общество (въпрос № 2), доминиращите степени са пониски от тези по предходния въпрос при трите специалности с две степени. По принцип, за ефективността на един процес се съди по практическите му проекции. В случая има засилен интерес или най-малкото заявен над средната степен (съгласно резултатите от въпрос № 1), но практически действия (резултатите от въпрос № 2) не покриват напълно този интерес, т.е. интерес/думи и дела да съвпадат. Това подсказва вероятно за т.нар. от нас „революция на ракията“, т.е. пред екрана българинът пие аперитив и се вълнува от случващото се, използва и остри, дори нецензурни думи, но от това нищо не следва в реалността по отношение на действия за промяна на възмутилата го ситуация, единствено временен терапевтичен ефект на успокоение. Това, за съжаление, като явление се проектира в резултатите, получили се при обработката на данните от третия въпрос (Каква е аргументацията ви относно гражданската ви активност?). Прави впечатление, че значителна част от студентите (31 човека, или 67,4%) оценяват себе си и посочват отговора „Не съм активен гражданин“. Подобна самокритичност обаче дава надежди.

Относно въпроса обичайно в какъв тип граждански инициативи се включват студентите, най-ниската (1) от 5-степенната Ликертова скала е посочена спрямо отговорите „политически протести срещу управляващи поради корупция“ (89,1%), „протест за повече граждански права“ (84,8%), „протест, свързан с екологията“ (67,4%), „инициатива за решаване на глобален проблем“ (100%), „инициатива за промяна на нормативен документ“ (100%), „участие в справяне с природно бедствие“ (100%). По-нисък е този процент по оста-

налите отговори, при които е посочена степен 1, т.е. доминира и при трите специалности степен три (от пет) по отговори: „образователна инициатива“ (67,4%), „здравна инициатива – за набиране на средства за болен човек, за закупуване на медицинска техника и/или друго“ (80,4%) и „инициатива за решаване на местен проблем“ (87,0%). Това показва, че изследваните студенти са склонни да се активират като граждани, когато се стигне до ситуация на „живот и смърт“, т.е. става въпрос за локален проблем, различен от екологичния, който застрашава начина на живот на обитателите, когато се засяга средата на живот от екологична гледна точка, когато някой има сериозен здравословен проблем, когато става въпрос за образованието.

По отношение на приноса за формирането на студентите като активни граждани, доколкото биха могли да се определят като такива, макар и в ниска степен (според резултата от въпрос № 3), то и при трите специалности най-високата степен 5 е посочена от 89,1 % (41 човека) по отношение на семейството. За второто място претендират училището и университетът. Вторият е посочен от студентите от специалност „Неформално образование“ най-много със степен 4 (70,6%, 12 човека), а степен 3 е предпочетена най-много от студентите от специалност „Педагогика“ (57,9 %, 11 човека). При специалност „Философия“ най-предпочитаната степен е 2 (60%). Най-вероятно тези различия се дължат на степента на застъпеност на гражданското образование и близки до него учебни дисциплини в учебния план. Останалите отговори: „възпитанието в детската градина“, „участие в клуб по интереси с подобна насоченост“, „участие в неправителствена организация“, „участие в политическа организация“ и „участие граждански инициативи“ са доминиращо отбелязани със степени 1 или 2. Резултатите от този въпрос се потвърждават от следващия въпрос, № 6 („Посочете трима човека, които са имали най-значима роля за формирането ви като активни граждани“). На първо място и при трите специалности е посочено семейството, като е поставен един от родителите (или майката – 52,2 %, или бащата – 47,8%), а на второ или трето място присъстват преди всичко бабата или дядото и приятели. Училището и университетът присъстват, макар и по-рядко, посочвани на второ и на трето място, но като институции, не като конкретни фигури, а по-скоро като формиращата стойност на цялостната атмосфера и дейности.

Относно въпроса (№ 7) по какъв начин семейството е способствало за формирането на студентите като активни граждани, 91,3% (42 човека) посочват степен 5 по отношение на отговор „личен пример“. Отговор „обсъждане между възрастните на различни моменти в контекста на социално-икономическите и политически процеси в държавата“ е отбелязан от 31 човека (67,4%) със степен 3 и от 11 човека (24,0%) със степен 4. Независимо че не е конкретизирано от кого, като конкретна фигура произтича личният пример, то индиректно от предходни отговори става ясно, че се свързва със семейството, което

още един път потвърждава основната роля на семейството за гражданското формиране на личността.

Въпрос № 8 гласи „Формулирайте в едно изречение какво представлява гражданското общество според вас“. Тук за индикативно приемаме, на първо място, липсата или присъствието на отговор (80,4% са дали такъв). Сред отговорите някои звучат като дефиниция – например „Съвкупност от демократично мислещи хора, които защитават обществения интерес“ или „Съвкупност от хора с различни интереси, събрани заедно с обща цел“. Или в известен смисъл романтично – като „Сила, която може да постигне всичко“ или „Общество, което работи като един организъм“. Има формулировки, които свързват гражданското общество с неправителствените организации, които често са инициатори за различни дейности в полза на обществото – например „Група от хора, участващи в НПО организации и движения със социална насоченост, организации на местно и международно ниво“.

„Гласувахте ли на най-скоро провелите се избори в България?“ (11 юли, парламентарни) е въпрос № 9 в бланката на анкетната карта. Прави впечатление, че половината от участниците са отбелязали отговор „Не желая да отговоря“. Като тук не става дума за коя партия или коя част от политическия спектър е подкрепена, а за упражняване на конституционно право. Разбира се, има и обосновки като: „Да, защото смятам, че всеки един глас е важен. Щом имаш право на глас, значи трябва да се възползваш!“ или „Не, защото изборите предлагат псевдоалтернативни възможни управляващи, първи сред последните“.

По отношение на трите предмета в училище, които са имали най-значима роля за формирането на личността на студента като активен гражданин, безспорен фаворит е „История“, посочена от 41,3% (19 човека) на първо място, на второ място е посочена „Философия“ – 24,0 % (11 човека, 4 от тях са от специалност „Философия“), а на трето място е „Български език“ – 15,2 % (7 човека).

Отговорите на въпрос № 11 („По какъв начин бихте оценили подготовката, която дава гражданското образование чрез учебния предмет в училище и в Университета?“) са: „осигурява необходимите знания за правната рамка, структурата функционирането на държавата“, „свободолюбие“, „самостоятелност“, „социална чувствителност“, борбеност“, „инициативност“, „критично мислене“, организационни умения“. Те условно биха могли да се групират в три групи:

- 58,7% са посочили за училището степени 3, а за университета с една или по-рядко две нагоре. Конкретно при студентите от специалност „Философия“ повечето от тях отдават приоритет на училището;

- 30,4 % не правят никакво разграничаване;

- 10,9 % са отбелязали само степен 1 и при двете институции.

Следващият въпрос (№ 12) проучва същото както въпрос № 10, но спрямо университета. Впечатляващо е, че почти половината от изследваните лица не са посочили такива учебни дисциплини, въпреки че резултатите от предходния въпрос показват приноса на университета. Сред учебните дисциплини, които са посочени от тези 26-ма човека, са „История на образованието“ (5), „Педагогическа социология“ (3), „Социология“ (3), „Основи на неформалното образование“ (3), „Теория на възпитанието“ (3), „Антична философия“ (2), „Естетика“ (2), „Естетика“ (2) и др.

Въпрос № 13 („В какви дейности извън аудитория, които са израз на гражданска активност, вземате участие?“) не е попълнен от почти всички студенти (89,1 %) най-вероятно поради замразяването на почти всякакви университетски активности по време на пандемията освен образователния процес. А иначе, възможни отговори са: „В Студентски съвет“, „Във Факултетен съвет“, „Студентска организация, тип клуб“, „Доброволчески дейности, провокирани от образователния процес“ и др.

„Посочете три личности от съвременността и/или от историята, които ви вдъхновяват с гражданската си активност“ е последният въпрос от анкетата, на който са отговорили 28,3 % (13 човека). Тук на първо място е посочен Васил Левски (от 8 студенти), Христо Ботев (6-ма студенти го поставят на второ място и един на трето), Захари Стоянов (един на първо място, двама на второ място и един на трето), Неофит Бозвели (един студент на второ място и един на трето), Махатма Ганди (двама студенти на трето място), Иван Вазов (двама студенти го посочват на трето място), Радой Ралин (по същия начин), а също така Мартин Л. Кинг (един на първо място), Грета Тунберг (един на второ място), Ивет Лалова (един на трето място) и др. Това, че само $\frac{1}{4}$ от студентите са отговорили на този въпрос, както и фактът, че почти всички посочени са личности от историята, подсказва за сериозен дефицит на лидери днес.

Изводи

Представеното изследване не претендира за изчерпателност по тази обширна тема, нито е национално представително (такова е за включените в изследването специалности), но е индикативно. На основата му би могло да се направят някои изводи. Все още е рано да се говори за забележим ефект от промените в законодателната рамка на гражданското образование и натрупания опит от прилагането ѝ по отношение на формирането на активни граждани. Към момента определено има необходимост от повишаване на студентската гражданска активност, но не като моментен изблик, а като трайна насоченост. Това се осъзнава от студентите, защото са налице желание и самосъзнание за необходимостта от повишаването ѝ (над установените в изследването средни стойности), което да съответства на натрупаните през вековете традиции по отношение на академичната гражданска

активност. Възможности за това във и извън аудиторията не липсват. Но ще е необходимо да мине още немалко време, съпроводено с положени усилия от участниците в процеса, за да премине поне едно поколение през цялата образователна система, организирана и през призмата на идеята на гражданското образование, за да се постигне желана гражданска активност, която да е сигурна защита на обществения интерес и баланса с личния. Като е важно тази подготовка да бъде не само ориентирана към теорията – например знания, свързани с устройството на държавата, но и да акцентира и върху гражданския активизъм. Важно е също така в образователната сфера по такъв начин да се възприема и провежда процесът, че да не се поставя знак за равенство между гражданска и политическа активност. Като обем, първата е доста по-голяма. И трябва да се има предвид, че активният гражданин може и често има конкретни политически пристрастия, но не е ограничен да подкрепя позиции и на други политически субекти, които са в подкрепа на обществения интерес. От резултатите е видно, че влиянието на семейството за формиране на активни граждани е водещо, а формалната образователна система би следвало да го надгради и/или коригира в партньорство с неформалното образование, което към момента не се разпознава в достатъчна степен като фактор, който оказва влияние върху формирането на активния гражданин. Вероятно поради недостатъчната застъпеност на проблематиката, отсъствието на широко разпространение на скаутската идея в България и др.

Налице е, като цяло, „аварийна“ гражданска активност, т.е. проявяваща се преди всичко при възникване или задълбочаване на сериозни проблеми, които директно засягат хората, проявили се като активни граждани. Това не е добра основа за устойчиво гражданско общество и образователната сфера е все още в дълг по отношение на свързването по темата на двете си ключови системи – формална и неформална. Заедно с това, вече устойчивата политика на държавата по проблематиката дава надежди, че макар и след време, ще бъдат постигнати резултати по отношение на формирането на студентите като много активни демократични граждани.

БЛАГОДАРНОСТИ

Авторът изразява своята благодарност на Университетски фонд „Научни изследвания“, подкрепил проект на тема „Концептуално и приложно многообразие на свързаността между формалното и неформалното образование в България“, част от който е и представеното анкетно проучване.

ЛИТЕРАТУРА

Бжежински, Зб., 2012. *Стратегическата визия. Америка и кризата на глобалната сила*. София: Обсидиан.

- Бояджиева, П., 1998. *Университет и общество: два социологически случая*. София.
- Brzezinski, Z., Gates R., 2004. *Iran: Time for a New Approach*. Washington: Council on Foreign Relations Press.
- Господинов, В., 2016. Социално-ценностни аспекти на студентската гражданска активност. В: *Годишник на СУ „Св. Климент Охридски*. София: Св. Климент Охридски.
- Kissinger, H. 2015. *World Order*. New York: Penguin Random House LLC.
- Krastev, I. 2020. *After Europe*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Krastev, I. & Holmes, S., 2020. *The Light that Failed: A Reckoning*. London: Penguin.
- Стракова, Л. 2018. Гражданското образование – интегриращ фактор за формалното и неформалното образование. В: С. Николаева, *Антология. Неформално образование* София: Св. Климент Охридски.
- Стракова, Л., 2021. Теоретични основи и практически полета на неформалното гражданско образование. В: С. Николаева, Л. Стракова, В. Господинов, Хр. Банчева-Преславска, Б. Маева. *Практически полета на неформалното образование. Ценностно-функционален анализ на практиките за неформално образование в България*. София: Св. Климент Охридски.
- Хесел, Ст., 2011. *Възмутете се!* София.

REFERENCES

- Bojadzieva, P., 1998. *Universitet i obštество: dva sociologiceski slucaja*. Sofia.
- Brzezinski, Zb., 2012. *The strategic vision. America and the crisis of global power*. Sofia: Obsidian.
- Gospodinov, V., 2016. Socialno-cennostni aspekti na studentskata graždanska aktivnost. V: *Godisnik na SU Sv. Kliment Ohridski*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski
- Hesel, St., 2011. *Vazmutete se!* Sofia.
- Kissinger, H. 2015. *World Order*. New York: Penguin Random House LLC.
- Krastev, I. 2020. *After Europe*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Krastev, I. & Holmes, S., 2020. *The Light that Failed: A Reckoning*. London: Penguin.
- Strakova, L. 2018. Civic education – an integrating factor for formal and non-formal education. V: S. Nikolaeva (sast.), *Antologija. Neformalno obrazovanie* Sofia: Sv. Kliment Ohridski.

Strakova, L., 2021. Teoretični osnovi i praktičeski poleta na neformalnoto graždansko obrazovanie. V: S. Nikolaeva, L. Strakova, V. Gospodinov, H. Banceva-Preslavskaja, B. Maeva. *Praktičeski poleta na neformalnoto obrazovanie. Cennostno-funkcionalen analiz na praktikite za neformalno obrazovanie v Balgaria*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.

CIVIC EDUCATION AND STUDENT ACTIVITY – BETWEEN THE FORMAL AND THE INFORMAL (IN AND OUTSIDE AUDITORIUM HALL) – PEDAGOGICAL PARALLELS AND PROJECTS

Abstract. The article aims to present the results of a study with students, dedicated to the connections and dependencies between formal and non-formal education. On the basis of the research, intersections and complementarities and discrepancies and deficits are outlined; the genesis of civic culture in the subjects; the challenges facing civic education and the connection between formal and non-formal education, incl. with a focus on real civic activity of students.

Keywords: civic education; activity; students; formal and non-formal education

✉ **Dr. Vladislav Gospodinov, Assoc. Prof.**

Web of Science Researcher ID: AAM-4859-2021

ORCID ID: 0000-0003-2207-7722

Department of Theory of Education

Faculty of Pedagogy

Sofia University

Sofia, Bulgaria

E-mail: v.gospodinov@fp.uni-sofia.bg